

KÖNYVJELZŐ

HOMOKMÉGYI MŰHELYTANULMÁNYOK

Sorozatszerkesztő: Kiss József*

Hazánk újkori történetének gazdasági, társadalmi válságai egyre-másra nemzeti önvizsgálatra késztettek, s ez az önvizsgálat egy agrárországban szükségszerűen vezetett el a falu, a parasztság "betegségeihez", a diagnosztizálás igényéhez. A századforduló sokasodó agrárgondjai, a mezőgazdaság fejlődése tradicionális útjainak lezáródása, az agrártúlnépesedés, a fokozódó kivándorlás is ösztönözte a Magyar Gazdaszövetség 1899-ben indított első hivatalos falukutatói programját. Sok forrásból táplálkozott, sok szálon futott a tanyakérdés vitája, s a progresszív polgári irányzatok (így pl. a Társadalomtudományi Társaság, a Huszadik Század köre) figyelme is a falu felé fordult. A két világháború közötti évek paraszti társadalmának általános válsága hívta életre a korszak egyik legnagyobb hatású szellemi mozgalmát, a népi írók tevékenységével, vezető személyeivel is összefonódó falukutató mozgalmat. A szocialistának nevezett kényszerpálya zsákutcába torkollásáról, súlyosbodó gazdasági, kulturális, morális, társadalmi válságunkról a 70-es években terje-

dő felismerés először szintén településpolitikai vitákban talált megszólalási lehetőséget, harci terepet. A vitázók rokonszenve az ideológiai, politikai, gazdasági megfontolásokból, a tervgazdálkodás jellegéből fakadóan kismimmizett, megnyomorított falvak felé fordult, s így ismét természetesen, hogy Magyarország felfedezése legserényebben a falusi térségekben folyt; megszaporoedtak a falukutató táborok, a faluszociográfiák, a falvakkal foglalkozó publicisztikai írások.

A közel száz évet átívelő falukutatás hullámai számos közös vonással bírnak. A vizsgálódásokat mindig is a válság érzete ösztönözte, s — akárcsak a közép-európai irodalom esetében — a beavatkozás igénye. A „válság kezelésének” szándéka a hatalom részéről is felmerült, létezett „hivatalos” falukutatás is, ám a falukutatás körül kialakult irodalom színezetét, jellegét az ellenzékiesség, a protestálás adta meg, ez vezérelte megnyilatkozásait, javaslatait, akcióit. Ugyancsak közös vonása a 90 év falukutatásainak, hogy vezető műfajává a szociográfia vált, s az ismeretek, a tény-

* Eddig megjelent tanulmányok: Kiss József: Egy falukutatás vázlata. — 1987. 128 old., Romsics Imre: A társadalmisított természet. — 1987. 87 old., Csoba Judit: Két osztály határán. — 1987. 84 old. + mellékletek, Valuch Tibor: A hagyományos világ alkonya. — 1987. 59 old. (Terepfelverés után 1988. 144 old.) Valamennyi a „Szociográfiai munkafüzetek” c. sorozatban jelent meg; sorozatszerkesztők: Földiák András, Nyilas György, Tóth János. A szerkesztők a következő tanulmányok megjelenését tervezik: Fekete István: Homokmégy változó társadalma, Kiss József — Simon János (szerk.) A „megdermedt élet” a hivatali dokumentumokban: 1950-1956. (Begyűjtés, adóztatás, mezőgazdasági termelés), Juhász Pál — Szelényi Iván: A városkutatótól a falukutatóig (Előadások és beszélgetések szerkesztett szövege), Kiss József: A (paraszti) önkormányzat sorsa, 1945-1956.

anyag, a bírálatok s a javaslatok jobbra futólagos terepszemlék nyomán kerültek a falukutatók birtokába, ill. fogalmazódtak meg.

A magyarországi falukutatás közel évszázados vonulatába sorolható a Népművelési Intézet és a Kossuth Lajos Tudományegyetem Szociológiai tanszéke által szervezett Falukutató Munkaközösség homokmégyi tevékenysége, azzal a rögtön hangsúlyozandó nem csekély különbséggel, hogy a több éven át megismételt táborozás során az "első áttekin-tést" meghaladóan a helyi társadalom sokoldalú vizsgálatára került sor, s a tapasztalások, a kutatások eredményei a recenziókban ismeretetésre kerülő sorozatban napvilágot is láttak ill. látnak.

A Munkaközösség a Márkus István szervezte balástyai tábor szellemiségét ápolva a 80-as évek derekán rendezte homokmégyi táborozásait. Akkor, amikor a korábbi évek-évtizedek településtervezésének és fejlesztésének, településpolitikájának, tanácsi igazgatásának vitája már javában folyt, javaslatok, ajánlások fogalmazódtak meg — többnyire persze akár futólagos vizsgálódások eredményeinek is híján —, megfogalmazódtak a hátrányos helyzetű térségek, a megyehatár menti területek, az aprófalvak, tanyák panaszai is, „utcára került” a népességmegtartó képesség némiképp álszent jelszava és így tovább. Ezért a Munkaközösség úgy döntött, „...”, hogy nem a reformelvekkel, reformkoncepciókkal és vitákkal foglalkozunk majd, hanem annak a helyzetnek az esettanulmány érvényű leírásával, amely a jelenhez, mint történelmi problémához vezetett”. „Társadalomtörténeti vagy történeti szociológiai munkáinkban analitikusan és szigorúan történeti módon akarjuk leírni, dokumentálni azokat a falusi folyamatokat, amelyek azt bizonyítják, hogy miért és mennyire volt 'szükségszerű' a társadalom államosítása.”

A történelemkutatói szemlélet s módszerek

képezik az egyik *általános jellemvonását* a vizsgálatnak; pontosabban „... a történelem és a szociológia egybetartozásának a hite...”. A falukutató *tábor* szükségszerűen *kollektív munkát* kíván meg; nem véletlen, hogy a szervezők szeme előtt a Kemse-kutatás legendája, követendőnek vallott példája lebegett. A kollektív munka a homokmégyi táborban tudatos felkészüléssel párosult, s hozzájárult, hogy nem „terepszemle”, hanem mélyfúrás történt e Kalocsa környéki faluban. Mindezek eredményeként — az eddig megjelent füzetek ismeretében — remélhető, hogy a magyarországi falutörténesek egyik jól dokumentált színtere Homokmégy lesz, ez a kalocsai szállásokból 1898-ban önállósult, ma is több szállásból álló, mintegy hétezer lakosú község.

A *Kiss József* által írt füzet — Egy falukutató vázlat — az, amit a címe ígér: a kutatás programja, módszertani megfontolásai, lefolyása, a vizsgálat tárgyának, Homokmégynek vázlatos bemutatása. Önálló tanulmányként is megállják helyüket a füzetben megjelent, a családi és rokoni kapcsolatrendszerek összehasonlító empirikus vizsgálatának módszertani kérdéseiről írottak. A Szerző egyetértőleg idézi Bartels-et: „Az emberi tevékenység területi szempontú”, s a módszertani elveknél, a kutatási technikák kidolgozásánál érvényesíti felfogását: „A kezdetektől hangsúlyoztuk ezeknek a kapcsolatoknak a *területi* jellegét is, általában a „*tér-elemnek*” a fontosságát a társadalmi kapcsolatok megszületésében ill. megszüntetésében.” E tanulmányt s a vizsgálati eredményeket a regionális kutatók figyelmébe is ajánljuk — a „*térpálya-analízis*”, az időföldrajz és a társadalmi kapcsolatrendszerek szociológiai analízise nehezen lehet meg egymás módszerei, eredményei nélkül.

Majd minden községmonográfiának része a természeti környezetnek, a környezet változásának — történeti földrajz —, a földrajzi kör-

nyezet s a helyi társadalom kapcsolatának elemzése; s majd minden monográfia nehezen bírkozik e feladattal, vagy a szerző(k) természetudományos ismereteinek hiánya, vagy a kellő mélységű empirikus vizsgálatok szükségyszerű elmellőzése, vagy a kölcsönkapcsolatok elvi tisztázatlanságai, az ilyen fejezetek célkitűzéseinek bizonytalanságai miatt. Egyetlen *Romsics Imre* munkája is, noha a sorozatszerkesztő bevezetőjében példamutató tömörséggel fogalmazta meg a természeti környezet s a társadalom (vagy praktice: a községmonográfiák) viszonyát: „... a történelem és a földrajz kapcsolatára építő szemléleti és értelmező keretben a 'földrajzi környezet' nem természeti kategória csupán, hanem erősen és egyre visszafordíthatatlanabban társadalmasított tér is.” Ez a megállapítás adhatott volna útmutatást a kötet anyagának szelektálásában is. Különösen szükség lett volna erre az elemzést bevezető geológiai fejezetben; az itt közölt adatok s a társadalom között vajmi kevés közvetlen kapcsolat mutatható ki. Nem válik e fejezet hasznára, hogy másodlagos forrásokból — a térséggel is foglalkozó könyvek, tanulmányok — „keresi vissza” a községre vonatkozó adatokat. Sokkal jobban sikerült a tér életében meghatározó szerepet betöltő vízrajzi viszonyok bemutatása, noha kérdés — amely rámutat a műfaji jellegzetességekre is —: egy ilyen munkában szükség van-e a Duna nevének etimológiájára, vagy annak közlésére, hogy a mitológia szerint az Ister „... forrásánál laktak Apolló tisztelői”. Így is egyértelműen dokumentált a vízrajzi viszonyok és a társadalomfejlődés, a gazdálkodás kapcsolata (mely itt, a kalocsai Sárreéten különösen szoros volt), a társadalom hatalmas méretű természetformáló munkája.

Sok ponton érintkezik *Csoba Judit* (Két osztály határán) és *Váluch Tibor* (A hagyományos világ alkonya) tanulmánya; olvasásuk során a Homokmégyet alkotó szállások társadal-

mának, egy földrajzi, etnikai zártságban élő, a tájegység katolikus sváb és református magyar településeihez képest gazdasági elmaradottsággal jellemezhető, tradicionális praszt-társadalomnak a felbomlási folyamata bontakozik ki.

E folyamat statisztikailag leginkább megragadható összetevője a foglalkozásváltás (foglalkozási átrétegződés) és — a helyi munkaalkalmak szűkössége következtében — az ingázóvá-válás. E folyamat statisztikai jellemzőiről meglehetősen sokat tudunk, Csoba Judit célja azonban nem az *ingázás*, hanem az *ingázó társadalom*, az ingázó életforma vizsgálata. A tanulmány e célkitűzést magas színvonalon valósítja meg; vizsgálódásai nyomán nemcsak Homokmégy ingázóiról, hanem az ingázó társadalom és életmód kialakulásának feltételeiről, folyamatáról is olyan ismeretekhez jutunk, amelyek az ingázóvá-válás, az ingázás és a társadalom kölcsönkapcsolatának általános folyamatáról, jellegzetességeiről rendelkezésünkre álló ismereteket is bővítik. A kutatások nyomán a mennyiségi ismérvekkel jellemzett egységes folyamat — a kiingázók számának, arányának változása, ingázási távolság stb. — jól tagolható, eltérő jellegű szakaszokra bontható, s kibontakozik a község társadalma és az ingázás kölcsönkapcsolatának sokrétűsége. A „hőskor” a két világháború közötti évekre esik. Ekkor vált — községhatáron túl vállalt munka egyedi esetéből — életformává vagy legalábbis az élet rendszeresen visszatérő mozzanatává a munka utáni vándorlás. A homokmégyiek jobbára a környező nagybirtokok napszámosai, részesaratói ill. távolabbra is eljáró kubikusok. „Azokban az 50-es években” megszorodik a távoli munkahelyekre eljárók száma, ám ezek a „vállalkozások” szándék szerint ideiglenesek, gyakran a mezőgazdasági holtszézonra korlátozódnak; a mezőgazdaságból való menekülés még nem tömeges és nem végleges.

Megfigyelhető, hogy az évek során egyre tehetősebb rétegre „kerül sor”, már nemcsak a nincstelenek, hanem a kis- és középparasztok is ipari munkára kényszerülnek. A homokmégylek a 60-as években kezdtek tömegesen „a lábukkal szavazni”. A már korábban is eljárók számára nyilvánvalóvá vált, hogy foglalkozásváltásuk végleges, a paraszti életforma lezártult előttük, a szerveződő termelészövetkezetek sem tartanak rájuk igényt. Választás elé a tehetősebb rétegek kerültek; többségük elköltözött. Kalocsa ipari fejlesztése lehetővé tette a hatvanas évek végétől a napi munkabajárás tömegesülését is. De ez sem mérsékli számottevően az elvándorlást — Homokmégylek „demográfiai potenciálja” látványosan csökken.

Az utolsó etap: a nők is elindulnak a város felé munkát vállalni. Az ingázók típusainak — kubikus-utódok, „mélyről jövők”, kétlaki vállalkozók, egyenruhás bejárók stb. — fölvezetése jól összefoglalja e folyamatok végeredményét.

Valuch Tibor tanulmánya a hagyományos paraszti társadalom erőszakos kollektivizálási hullámok által gyorsított bomlásának láttelepe; precíz leírás, ám kevés új momentumot tud hozzatenni a „téeszesítés” szomorú történetéhez.

A kutatás ismertetett eredményei felkeltették a recenzorok érdeklődését az ígért további kötetek iránt.

V. M. M. — byp — R. L.

Felhívjuk tisztelt Olvasóink figyelmét,
hogy a

Tér és Társadalom

Budapesten
az alábbi hírlapüzletekben kapható:

Váci utca 10.

Szabad sajtó út 6.

Felszabadulás tér 4.

Petőfi Sándor utca 17. Párizsi udvar (*hírlapüzlet*)

Szent István krt. 25.

Bem utca 9.

Lenin krt. 17.

Baross téri aluljáró (*hírlapüzlet*)

Marx téri aluljáró (*hírlapüzlet*)

Déli pu. aluljáró (*hírlapüzlet*)

Rákospalva park 3/c.

Hegedűs Gyula utca 24.

Bajcsy-Zsilinszky út 76. (*közlönybolt*)